

Месут Р. Али / Mesut R. Ali

**ПОЛИТИКАТА НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ ПРИ
ЙОАН II КОМНИН КЪМ СЕЛДЖУКИТЕ**

**The Politics of the Byzantine Empire under the Rule
of John II Komnenos against the Seljuks**

Abstract: The change of rule in Constantinople in 1118 and the ascension to the throne of Emperor John II Komnenos did not lead to any changes in the primary goals of Byzantine foreign policy towards the East. The new basileus started immediately with great energy to realise the so called “Roman reconquest” in Anatolia. It was no coincidence that the first march he organized in the spring of 1119 was against the war-torn Rum Seljuk Sultanate. The constant pillaging raids of the nomad Turkic hordes gave him a reason to do this, and he ended up not only countering the nomad hordes but also conquering the city of Laodicea on the Lycus. The next year, another very important urban centre was captured – Sozopolis.

The Emperor did not limit himself to only military methods in his policy regarding the seljuks, and when presented with an opportunity, he also intervened in their home affairs. He responded to the appeal for military and financial help of one of the heirs of the late Kilij Arslan I, the future Sultan Mesud I, in the fight against his brother Malik Arap. The prolonged crisis brought to the weakening of the Sultanate and turned it into a secondary power in the region. The forces that took advantage of this were mainly the Byzantine Empire and the Beylik of the Danishmendids. The territory of the Sultanate was reduced to Konya and its hinterland. The decrease of the intensity of their relations did not bring to their end and the Empire, in every suitable moment, continued with the reconquering of their “old” lands in Asia Minor.

Keywords: John II Komnenos, Mesud I, the Danishmendids, beylik, Seljuk, diplomacy, military action, the Battle of Manzikert.

Император Алексий I Комнин до сетния си дъх с огромна енергия се бори да минимизира щетите, нанесени на Византия от политическата криза, предизвикана от злополучната битка при Манцикерт през 1071 г. За десетте години до възкачването му на трона през 1081 г. управлението на империята буквално е в колапс. Заето в междуособни борби, то не е в състояние да разпознае опасната перспектива на селджукската заплаха и да я отблъсне. Това пагубно късогледство изправя империята пред гибел. Цяла Анатолия до азиатските брегове на Босфора е в ръцете на нашествениците селджуки и осво-

бождаването на византийските земи в Мала Азия става основен приоритет на управлението на Алексей I и една от главните линии на активност във външната му политика.

Доста често фокусът на неговото внимание бива отвлечан от заплахи, придобили, в някакъв смисъл, екзистенциален характер като инвазията на италианските нормани в западните Балкани и нашествието от север на печенезите, които в определен момент дори заплашват самата столица на империята – Константинопол. От друга страна, латинският Запад вместо помощ в борбата срещу селджуките изпраща войските на Първия кръстоносен поход. Тази огромна и добре организирана маса от елитни рицари и обикновени войници, съпроводжана от екзалтирани духовници, стъписва василевса, но не го отказва от плановите му за „реконкиста“ на загубените територии на Изток. Той с огромна енергия и голямо търпение, бавно и методично, възползвайки се и от удара, който кръстоносците нанасят на селджуките (последните са изтласкани към вътрешните части на полуострова), освобождава източните части на полуострова, включително черноморското и егейското крайбрежие и отново превръща Византия в първостепенна сила в Източното Средиземноморие.

Уви, оказва се, че един човешки живот не е достатъчен да бъде довършено това „богоугодно“ дело, още повече като се имат предвид ограничените възможности на империята – отнетата Анатолия е не само геополитически, но и стопански хартленд на империята. Силно усложнената обстановка в Близкия Изток вследствие на появата на кръстоносните държави, поначало враждебно настроени към „лъжливите гърци“, постоянният миграционен натиск от Изток и избиването на местното ромейско и християнско население постепенно променят етнодемографската и конфесионална картина в Мала Азия в полза на номадското огузко-тюркменско население. Стават ясни обективните причини за бавните темпове на обратно завоюване и за бъдещата невъзможност за реализиране на плановите на императора. Така през 1118 г. император Алексей I Комнин, заедно с короната на ромейските василевси, завещава на своя първороден син и наследник и мисията да изтласка селджуките и да възстанови властта на империята над изконните ѝ земи на полуострова.

Политиката на Йоан II Комнин към селджуките незаслужено не попада достатъчно във фокуса на научноизследователския интерес на западноевропейските византинистски школи¹, още повече като се има предвид значението ѝ за съдбините на империята. Евентуален неин успех би възстановил демографския и стопански потенциал на Византия и тя много по-спокойно би посрещнала предизвикателствата на бурните XII и XIII век. Темата е разглеждана в контекст и по-скоро фрагментарно от медиевисти и ориенталисти като Шаландон, Норуич, Кайен и по-цялостно от представители на турската историография като Айону, Туран, Онгул и др. Техните изследвания, разбираемо, са подвластни на местния регионален субективизъм и проектират събитията през гледната точка на другата страна – селджуките. Всички изследователи като цяло ползват един и същ набор от извори, като с най-голямо значение са

византийските автори в лицето на Йоан Кинам и Никита Хониат, а на второ място по-важност са сравнително голям брой източни извори – арменски, сирийски, арабски и персийски като Михаил Сирийски, Матей Едески, Ибну‘л Есир, Абу‘л Фарадж, Ибну‘л Адим и век по-късния Ибн Биби.

Наличието на достатъчно количество и разнообразни по произход извори компенсират липсата на повече разработки по темата. Те дават възможност обективно и безпристрастно да се проследят и анализират събитията през призмата на всички участници в тях. Най-важен безспорно е Йоан II Комнин, по чиято позиция се равняват всички останали. Той застава начело на империята през 1118 г. след кончината на баща му. Макар да е посочен именно от него, преходът във властта въобще не е спокоен. Атмосферата в императорското семейство е толкова нагнетена, че предпазливият Йоан II дори не присъства на погребението на баща си, чувствайки се още несигурен на трона и вероятно очаквайки някаква реакция от страна на враговете си, включително и покушение. Тези предположения, изказани от Хониат, са основателни и се потвърждават от последвалите събития, отново описани от него². В тях главна роля играе първородната дъщеря на покойния император и автор на един от безценните извори за историята на първия етап от управлението на династията Комнини – принцеса Ана Комнина. Тя трудно преглъща избора на своя баща и е твърде възможно, както твърди Норуич, нетърпеливо да се е опитала да организира отстраняването на новия господар още по време на траурната церемония в двореца Мангана³. Изворите обаче са категорични, че именно принцесата стои в основата на опита за преврат, организиран в първите месеци от управлението на Йоан II, в който единствено нерешителните действия на съпруга на кесариса Ана – Никифор Вриений, спасяват не само короната, но и живота на императора.

В неутрализирането на заговора активно участие взима великият доместик Йоан Аксук. Личността му е изключително интересна и пряко, и косвено е свързана с делата на империята на Изток⁴. Според Хониат той има тюрко-селджукски произход и попада в двора на императора девет или десетгодишен след пленяването си от кръстоносците по време на обсадата на Никея, които го предават на ромеите. Той е покръстен и включен в личната свита на невръстния престолонаследник, като отношенията между двамата постепенно прерастват в приятелски. Благодарение на безспорните си качества и доброто образование, което получава в двореца, Йоан Аксук успява да спечели симпатиите и одобрението на императорското обкръжение⁵. Още много млад, проявява изключителни административни умения, а задълбоченото познаване на военното дело го издига до една от най-високите военно-ръководни позиции във Византия – тази на великия доместик, командващия сухопътните войски на империята⁶.

С промяната във властта в Константинопол, периодът на относително примирие в отношенията със селджуките приключва. Сключеното след битката при Никополис (дн. Афийонкарахисар) през 1116 г. мирно споразумение меж-

ду Алексей I и султан Шахиншах продължава и при детронирания го по-малък брат – султан Месуд I⁷. Причините за пасивното поведение на селджуките се коренят в кризата, обхванала султаната след неочакваната кончина на Кълъдж Арслан I. Някои от наследниците му показват явни претенции към трона в Икония и между принцовете започва яростна борба, която не позволява на селджуките да провеждат активна външна политика и инициативата преминава в ръцете на съседите им, най-вече в лицето на Византия и родствения бейлик на данишмендите. Поредният конфликт между двете страни е провокиран от нахлуването на селджукски войски по долината на река Меандър и нашествията на полузависимите от централната власт в Икония номадски тюркменски племена във Фригия и Пизидия, които, в търсене на по-добри пасища за стадата, заливат двете провинции и прекъсват връзката по суша на Константинопол не само с важния средиземноморски град Аталия, но и с богатата и плодородна Киликия и Северна Сирия⁸.

Причините за бързата и адекватна реакция на Византийската империя този път са много по-дълбоки и по-сериозни от конкретния повод. На първо място тази реакция отразява решимостта на новия владетел да постави акцент върху източния вектор в своята външна политика и да доведе до успешен край ромейската реконкиста. Това се потвърждава от разликите в характера на военните походи, организирани на Изток и тези на Балканите⁹. Чрез кампаниите в Мала Азия императорът се стреми да възстанови ромейската власт над полуострова. Подобно схващане споделя и Шарл Дил, за когото *„Йоан II Комнин е владетелят, който обръща най-голямо внимание на делата в Азия, където преследва две основни цели, като първата и по-важна е разширяването на границите на Византийската империя до Антиохия и Ефрат, а втората да подчини Малоарменското княжество в Киликия и кръстоносните държави в Близкия Изток“*¹⁰. В това начинание, както отбелязва друг изтъкнат византист – Джон Джулиъс Норуич, съдбата е сравнително по-благоклонна към Йоан II, тъй като Западът ангажира в по-малка степен вниманието му и, за разлика от баща си, той реално получава по-благоприятна възможност да се концентрира върху делата на империята в източно направление¹¹.

Без да губи време, новият василевс на ромеите организира през пролетта на 1119 г. първата си военна кампания именно срещу селджуките, които, окуражени от суматохата около смяната на властта в Константинопол, завладяват няколко населени места в долината, включително и административния център на Фригия – Лаодикея¹². Начело на огромна войска Йоан II напуска столицата и близо до град Филаделфия установява своя стан, укрепен със стена от здрави колове. Оттук заповядва на великия domestik, споменатия по-горе Йоан Аксук, с част от войската да нападне и обсади Лаодикея. Гарнизонът в крепостта по това време е командван от прочутия сред селджуките емир Башара, известен и с името Алпкара. Гарнизонът е сравнително малък – не наброява повече от 800 души, и не е в състояние да защити ефективно града. Появата не след дълго на останалата част от византийските сили, водени от самия император,

обезкуражава защитниците, прекършва и без това слабата им съпротива и те предават града на ромеите¹³. Поради тази причина Алпкара и войниците му не са избити, а им е позволено да напуснат крепостта. За да гарантира сигурността на Лаодикея и ромейските интереси в областта, василевсът настанява силно ромейско подразделение и едва след като го подсигурава с достатъчно провизии и помощни материали, се връща в столицата¹⁴.

Няма единомислие сред изследователите за точната хронология на организиране на втората и по-мощна кампания срещу селджуките¹⁵. От изворите обаче става ясно, че Йоан II не се задържа дълго в Константинопол. Краткият престой в двореца, за който Хониат отбелязва че „...императорът не остана дълго тук и предпочете военната си шатра пред двореца“¹⁶, показва неотложността на задачите пред византийската външна политика на Изток. В конкретният случай, в Константинопол имат и още една причина да бързат и тя е, че в Икония не са подготвени за война и една подобна акция ще им нанесе много сериозни щети¹⁷. Отново Хониат ни разкрива и другите цели, които преследва императорът: „Първо, вместо изграждането на крепости и укрепления, той предпочита чрез решителна победа на бойното поле да гарантира сигурността на граничните провинции и второ, изкарвайки войниците от казармите в непоносимите жегги, плувнали в пот, подобно на нажежено желязо потопено във вода да се закалят и да придобият необходимия боен опит“¹⁸. За Йоан II Комнин е пределно ясно, че защитата на византийските граници, осигурявана от фортификационните съоръжения и гарнизоните, настанени в тях, е половинчата и неефективна. Много често комуникациите както помежду им, така и със столицата прекъсват в резултат от поредното вражеско нападение и контролът над граничните територии става почти невъзможен. За фундаменталното решаване на този проблем императорът по-скоро избира активните военни действия, които биха позволили изтласкването на селджукските нашественици от ромейските земи. Ако трябва да обобщим с няколко думи, споменатите цели отразяват също така една трайна тенденция, започнала още при Алексий I Комнин и получила допълнителен каталитичен тласък с началото на кръстоносните походи, а именно трансформацията на военнополитическата стратегия на империята в Мала Азия от дефанзивна в офанзивна.

Основният удар на тази кампания е насочен срещу един от значимите градове в Памфилия – Созополис. Овладяването му би позволило установяването на контрол не само над областта, но и над важни пътни артерии, включително и тази, която води към Аталия на средиземноморското крайбрежие. Задачата обаче се оказва доста трудна, тъй като крепостта, чиято локация върху висок хълм, обграден от три страни от дълбока пропаст, я прави почти непревземаема¹⁹. Единственият достъп до нея е по една тясна седловина, която не позволява разгръщането на каквито и да е обсадни дейности и по думите на Кинам „Ако настъпленето не се осъществява от малки отряди, приближаването до града на войската е почти невъзможно“²⁰.

Трудностите, свързани с обсадата, принуждават императора да прибягне до хитрост. Според замисления от него план конницата, поставена под командването на пълководците Пактиарий и Декан, трябва да обикаля около крепостта и да имитира нападение, като обстрелва със стрели защитниците. Идеята е те да бъдат подмамени да последват нападателите извън стените на града, създавайки впечатлението, че това са единствените византийски сили в района. За щастие на ромеите селджуките падат в изкусно устроена клопка. На няколко пъти доста предпазливо, без да се отдалечават прекалено много от крепостта, те преследват отстъпващите византийски конници. Постепенно обаче вниманието им отслабва и, улисани в поредния опит да ги настигнат, биват обкръжени от чакащите в засада основни сили на Йоан II. В последвалата сеч оцеляват малцина селджуки благодарение на бързината на своите коне²¹.

Възстановил по този начин византийската власт над Созополис, императорът развива своето настъпление дълбоко на юг. Отвоюва немалък брой селища, сред които се откроява Хиеракорифит, отстоящ на десетина километра от средиземноморското крайбрежие. В този момент обаче той внезапно слага край на втората си кампания на изток и се връща в Константинопол. В изворите няма конкретни данни за причините, довели до това решение. От развоя на събитията през следващите две-три години обаче можем да предположим, че поредната печенежка опасност отмества вниманието на императора към балканските територии на Византия и изисква неговата максимално бърза и твърда реакция²². Независимо от преждевременния край на кампанията, тя в голяма степен е успешна и позволява да бъде осигурена връзката по суша на столицата с Югоизточното Средиземноморие и важния пристанищен град Аталия, което е основната цел на кампанията.

Военните акции срещу печенези, маджари и разбунтували се сърби след 1121 г. блокират основните военни сили на Йоан II в европейския театър на бойни действия. Независимо от това той не си позволява да обърне гръб на задачите си на изток, а напротив, следи внимателно динамиката на процесите в Мала Азия. Поредната властова криза при селджуките дава възможност василевсът да се възползва от целия спектър от методи и прийоми на византийската външна политика за продължаване на ромейската реконкиста на полуострова. Оказва се, че в Селджукския султанат борбата за трона съвсем не е приключила. Този път е оспорена властта на тогавашния владетел Месуд I. По-малкият брат на султана и управител на Анкира и Комана Понтийска, мелик Арап, недоволен от прекалената зависимост на Месуд I от могъщия му тъст – данишмендския владетел емир Гази²³, през 1126 г. развява знамето на бунта. Макар и споменатият от Михаил Сирийски брой от тридесет хиляди войници²⁴ вероятно да е преувеличен, войската, която повежда непокорният принц, е доста солидна, тъй като победеният още в първото състълкновение иконийски владетел е принуден да моли Йоан II за помощ. По това време емирът на данишмендите е в лют конфликт с Артукидите в североизточна Мала Азия и не е в състояние да окаже каквато и да е подкрепа на своя зет. Султанът, при-

нуден от обстоятелствата, поема към Константинопол в търсене на помощ, за да запази трона си²⁵.

Императорът приема с почести в столицата си Месуд I и му осигурява необходимите материални средства и наемна войска. За него това е удобен случай за намеса във вътрешните работи на Иконийския султанат. Придържайки се към правилото да помага на по-слабата страна, византийската външнополитическа практика цели отслабването и на двете враждуващи страни. Поради тази причина можем да бъдем сигурни, че султанът е в по-неизгодни позиции в поредния епизод на нестихващата след смъртта на Кълъдж Арслан I династическа криза при селджуките. Подкрепата на Константинопол обаче веднага накланя везните в полза на султана, а кончината на артукидския емир Сюлейман освобождава данишмендския бей от опасен противник и той вече може да се притече на помощ на своя зет. Обединените сили на двамата владетели се изправят срещу тези на претендента, обсадил столицата Икония. Победата им е толкова категорична, че Мелик Арап е принуден да търси политическо убежище в двора на владетеля на Киликийска Армения – княз Торос²⁶.

Вероятно борбата за трона в Икония продължава още около година. Сведенията за този селджукски принц в двата основни извора за споменатите събития – хрониките на Михаил Сирийски и Абу'л Фарадж, след 1127 г. изчезват, но и двамата са единодушни, че след поредица от поражения от всесилния данишмендски емир той е потърсил закрилата на ромейския василевс в Константинопол²⁷. Това твърдение се подкрепя и от по-късната *Анонимна селджукска хроника*, според която Мелик Арап се подчинява на султана и получава от него владението на три крепости. Впоследствие отново проявява непокорство и оспорва властта и авторитета на брат си, но преди да пристигне обещаната от императора помощ, умира, като неизвестният автор на въпросната хроника не пояснява причините за това²⁸. Въпреки лекото разминаване в отразяването на събитията, от изворите със сигурност става ясно, че от Константинопол не пропускат удобната възможност за намеса във вътрешните работи на опасния доскоро султанат, който вследствие на жестоката конфронтация между наследниците на Кълъдж Арслан I постепенно се превръща във второстепенна сила за сметка на издигането на държавата на Данишмендите, като губи значителна част от земите си, без от това да успее да се възползва в някаква степен Византийската империя. За около шест години – от 1124 до 1130, данишмендският владетел, могъщият емир Гази, завладява от селджуките градовете Мелитене, Кесарея, Анкира, Кастракомнено и Гангра²⁹. От тази гледна точка намесата на Йоан II в този конфликт в много малка степен постига целта си – успехите на дипломатическото поле трябва да вървят успоредно с военните действия, но, уви, императорът не разполага с такива възможности към този момент.

Едва през 1130 г., обезпокоен от новините за „...нападенията на турците над ромейските земи в близост до Кастракомнено и загубите, които понася ромейското население там“³⁰, както твърди Кинам, императорът организира военна кампания срещу превърналите се в хегемон сред тюркско-селджукски-

те държави на полуострова данишменди. Истината е, че до този момент той не е в състояние да обърне необходимото внимание на случващото се на изток от Константинопол и да задели достатъчен военен ресурс за решаването на експоненциално растящите проблеми. Това се потвърждава и от Хониат, който отбелязва, че след като „...накрая мирът се установи на запад, василевсът започна да прехвърля войската си на изток и получи възможност да нападне данишмендите, които държаха в свои ръце Кастракомнено“³¹.

По време на кампанията срещу данишмендите се отваря нова страница в историята на отношенията на Византия с иконийските селджуки. Същевременно настъпва поредното разочарование от предателство в семейството на императора. В началото кампанията се развива много успешно за ромеите. Пристигналата пред стените на Кастракомнено през Витиния и Пафлагония войска без особени затруднения завладява града и го включва в пределите на империята. Йоан II не продължава настъплението си, въпреки мащабните приготовления за похода. Хониат споменава, че в обсадата и завладяването на Кастракомнено участват стенобойни машини³², което навежда на мисълта, че е трябвало кампанията да бъде продължителна. Вместо това той предпочита да се върне в столицата, където е отведено и част от плененото мюсюлманско население на града.

Завръщането на василевса в Константинопол е неочаквано с оглед на развитието на кампанията, но не е случайно. Отново представител на управляващата династия оспорва правото му да властва над ромеите, като не липсва и малък елемент на изненада в случая. Този път ударът е от страна на един от малкото членове на семейството, застанали на негова страна по време на инаугурацията му. Това е брат му, севастократор Исак, който привлича на своя страна част от висшите командири във войската и организира опит за отстраняването от власт на Йоан II. Неуспехът на начинанието принуждава севастократора и сина му Йоан да напуснат тайно похода и да потърсят подкрепа и убежище в държавите в Анатолия³³.

В началото Исак се установява в двора на данишмендския емир, където започва да крои планове за формирането на широка коалиция от враждебни към императора сили, с чиято помощ да се добере до трона. Първи дават съгласието си да се включат владетелят на селджуките и домакинят, емир Гази. С цел разширяване на коалицията севастократорът заминава за Трапезунд, чийто стратег Константин Габрас отдавна се опитва да води независима от централната власт в Константинопол политика. Убедил го да бъде част от фронта срещу Йоан II, Исак се връща при емира и заедно с иконийския султан прекарват зимата на 1130–1131 г. в една от резиденциите му в Мелитене. Оттам се отправя при господаря на киликийските арменци Леон I, с когото завързва топли приятелски отношения, развили се до сключването на династичен брак с една от дъщерите му. Окуражен от роднинството със знатния зет, Леон завладява няколко византийски крепости в Киликия³⁴. Предизвикателството е твърде сериозно, за да бъде игнорирано от Константинопол и отчасти провокира визан-

тийската кампания в югоизточна Мала Азия и Сирия. Пресилено е обаче да се смята, че арменската инвазия в ромейските земи е единствената причина за военната кампания в споменатия регион. Тук императорът има далеч по-важни задачи за решаване и малкото княжество е един не толкова значим фрагмент от гордиевия възел с проблеми, който има геополитически, военни и стопански измерения.

Междувременно отношенията между севатократора и княза охладняват и той отново търси гостоприемството на мюсюлманските владетели. Този път на султана в Икония. Постоянството на Исак започва да дава своите плодове. Изворите регистрират едновременно настъпление на силите на Месуд I и на емир Гази в земите на ромеите. Първият напада Созопол и околните земи, а вторият обсажда крепостта Зиннин. Доказателство, че действията им са координирани, е надигането на привържениците на непокорния императорски брат в столицата³⁵. Йоан II за пореден път е принуден да прекъсне кампания и да се върне преждевременно, за да неутрализира опасността, застрашаваща не само трона, но и живота му.

Фиаското, което претърпява с опита за преврат в Константинопол, не прекършват волята и жаждата за власт на претендента. Той заминава при кръстоносните князе на Изток да търси подкрепа и политическо убежище. Опитите му да ги въвлече в семейния конфликт се оказват безуспешни и след продължителното почти десет години изгнание се връща през 1139 г. в ромейската столица и моли брат си Йоан II за милост. Императорът не изневерява на имиджа си на справедлив и милостив владетел. Не търси възмездие за непростимата постъпка на Исак, нещо повече – възстановява титлите и положението в ромейското общество не само на брат си, но и на непокорния си племенник Йоан.

С действията си севастократор Исак създава прецедент в отношенията на Византия със селджуките и родствените им държави. За първи път член на императорското семейство търси убежище в новопоявилите се мюсюлмански държави на полуострова. До този момент това по-скоро е характерно за представители на династията на селджукидите като Ербасан, зет на победителя от Манцикерт Алпарслан³⁶, или споменатия по-горе брат на тогавашния селджукски султан – Мелик Арап³⁷. Тези тенденции са характерни и за други съсловия. Например за разлика от представителите на висшата аристокрация, при които тези случаи все пак са единични, местното благородничество много по-често сменя страната, на която да служи. Доста са селджукските знатни и управители на градове и крепости подобно на Сиявуш, специалния пратеник на Мелик шах в двора на Алексий I в Константинопол или Каратекин, емира на гр. Синопе, приели да минат в лоното на християнството и да признаят сюзеренитета на василевса³⁸. По-малко са примерите, поне в началото, за доброволно преминаване на дребни ромейски благородници под властта на султана. Това обаче не е толкова валидно за зависимото ромейско население, което, останало без земите си, отнети от местните динати, търси закрила и земи от султаната. Идентично е положението и при обикновеното огузо-селджукско

население. За такъв случай с жителите на Гангра съобщава и Кинам. Според него те отправят молба към императора да ги приеме като феодално зависими лично от него³⁹.

Отношенията на империята с Иконийския селджукски султанат не са белязани единствено от политическата конфронтация и военните сблъсъци. Нерядко общите интереси карат двете сили да действат в синхрон, съюзявайки се срещу общ противник. Идването през 1134 г. на власт на Мухаммед, първородния син на могъщия данишмендски емир (който посмъртно получил титлата мелик от халифа в Багдат⁴⁰ и така я предал на наследника си) не се приема положително в Икония и води до изострянето на отношенията между двете управляващи фамилии и държави. В Константинопол следят внимателно ситуацията в Мала Азия и не пропускат възможността за извличане на политически и военни дивиденди от разгарящия се конфликт. Без да губи време, императорът провеща пратеници в Икония да убедят султана за общи военни действия срещу все още неуспелия да укрепи напълно властта си мелик Мухаммед. Султанът не оставя да бъде уговарян дълго и поема ангажимент да изпрати помощни военни подкрепления на готвещата се да обсади Гангра ромейска войска.

Поредната акция на Йоан II в Пафлагония е провокирана от окупацията през 1132 г. от Емир Гази на част от областта и някои важните селища, сред които споменатият град и големият административен център Кастракомнено, където византийският гарнизон е избит до крак. Данишмендският владетел е наясно, че дълго няма да издържи срещу обединените сили на ромейско-селджукската коалиция и изпраща писмо, в което увещава зет си Месуд I да не обръща гръб на родствениците си, както и че действията му вредят на интересите и на двамата⁴¹. За жалост на императора молбата оказва нужният ефект върху султана. Той отново не проявява характер и много скоро изменя на своя съюзник, като една нощ изненадващо за ромеите изтегля войските си от позициите им пред стените на Гангра. По думите на Хониат византийските сили изпадат в затруднено положение. Вероятно селджукският контингент е бил доста силен и след една безуспешна атака ромеите снемат обсадата. Василевсът се изтегля след претърпения провал към долината на река Риандакос (дн. Кирмасти чайъ), където е построено сериозно укрепление, зад чиито стени прекарва зимата на 1134–1135 г. Според Йоан Кинам в „...уловията на големи лишения и глад поради липсата на храна наоколо“.⁴²

С настъпването на пролетта пристигат свежи подкрепления и Йоан подновява военните действия за отвоюване на споменатите по-горе населени места в Пафлагония. Пръв след споразумение за мирно предаване под властта му минава Кастракомнено⁴³. Преди да се заеме с обсадата на Гангра императорът подсигурава тила си, като поставя под свой контрол хинтерланда ѝ. Едва тогава разполага щаб си пред крепостта и нарежда обстрел на стените със стенобойни машини, редуващ се с яростни атаки на пехотата. Здравите стени и силният гарнизон удържат ромейския напор и императорът прибегва до

друго решение. Позициите на ромеите са по-изгодни, тъй като са разположени по височините около града и имат изглед и към вътрешността му. Василевсът взема решение вместо да атакува фронтално, да обстрелва жилищните сгради с каменометни оръдия. Промяната в тактическия прием се оказва особено успешна – разрушенията са толкова големи, че защитниците на града буквално не са в състояние да ходят по улиците и отчаянието от безизходната ситуация ги тласка да се предадат на милостта на ромеите. Императорът не изневерява на себе си и пощадява живота им, още повече, че голяма част от тези хора са преселени в териториите на Византийската империя. Именно след битката за града се разиграва споменатият по-горе случай с доброволното преминаване на селджукско население под властта на императора. Преди да се върне в Константинопол, Йоан II дислоцира силно военно подразделение от около 2000 души в града, с което осигурява защитата на византийските интереси в областта⁴⁴. За съжаление на ромеите външнополитическата ситуация в Мала Азия е толкова динамична, че завоеванията се оказват временни и палиативни и те много скоро отново губят тези земи и градове.

От описаните събития насетне отношенията на ромеите със селджуките имат по-скоро епизодичен характер и се развиват не в собственият им контекст. Селджуките за дълъг период от време преминават под влиянието на данишмендите и почти всяко тяхно действие на международната арена е проекция на политическите инициативи на мощния емират. От своя страна Йоан II се концентрира върху интересите на Византийската империя в Киликия и Сирия до злополучния инцидент по-време на лов, довел до неочакваната му смърт през 1143 г.⁴⁵ По този нелеп начин Византия губи изключителен държавник, даровит пълководец и изкусен дипломат, който поема смело щафетата в управлението на империята от баща си Алексий I Комнин – също толкова вещ в държавните дела. Нещо повече, той развива неговия успех в постепенното отвоюване на Анатолия от селджукските завоеватели, като затвърждава водещата роля на Константинопол между държавите в региона на Мала Азия и Близкия Изток. Хроничен проблем на политиката му в източно направление е нетрайността на част от териториалните му придобивки, които поради липсата на по-голям военен ресурс за тяхната защита и задържане попадат отново в ръцете на завоевателите. Независимо от това политиката на Йоан II безспорно може да се смята за успешна, особено в условията на многополюсния свят на т.нар. Предна Азия през XII в. По това време геополитическата структура на региона се отличава с висока степен на „сеизмичност“, която се проектира върху плейтектониката на политическата карта и я прави изключително динамична и нестабилна. Както твърди Норуич, единствено преждевременната му кончина не позволява на Йоан II да развие още повече ромейската реконкиста в Мала Азия.

¹ Проблемът се разглежда фрагментарно и несистематично, предимно в контекста на отношенията на империята с новопоявилите се кръстоносни държави.

² **Niketas Khoniates**. *Historia* (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), cev. Fikret Isiltan, Ankara, 1995; **Никита Хониат**. История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина. Т. I. Пер. В. И. Долоцкий. СПб.: Григорий Трусков, 1860. – <Royallib.ru>.

³ **Norwich, J.** *Bizans gerileme ve cokus donemi* (1082–1453), cev. S. Riegel. Istanbul, 2013, 81. Разбира се, тя не действа самостоятелно, на своя страна привлича майка си императрица Ирина, брат си Андроник и своя съпруг, могъщия динат Никифор Вриений, който според твърденията на някои извори в последния момент проявява мало-душие. – Вж. **Niketas Khoniates**. *Op. cit.*, 7.

⁴ Във връзка с това трябва да се отбележи значимата ролята в управлението и военното командване на империята и на други с подобен произход. В случая най-ярък е примерът с пълководеца Татикий, заемал висши командни позиции при Алексий I Комнин.

⁵ **Niketas Khoniates**. *Op. cit.*, 7–8; **Никита Хониат**. Цит. съч. Том 1.

⁶ За него Хониат казва, че „...човекът, който получава, най-голямо внимание от императора, е Йоан Аксук. Тази личност беше с турско потекло“. – Вж. **Niketas Khoniates**. *Op. cit.*, 7–8. Аксук заема поста domestik в продължение на 32 години, през целия период на управление на Йоан II.

⁷ **Ibn Bibi**. *El evamiru'l-Ala'iyе Fi'l-umuri'l-Ala'iyе* (Selcuk name) I, cev. M. Ozturk. Ankara, 1996, 13.

⁸ **Runciman, St.** *A History of the Crusades. Vol. II: The Kingdom of Jerusalem and the Frankish East, 1100–1187*. Penguin Books, 2016, p. 167.

⁹ Походите на запад имат за цел да въдворят ред или да отблъснат нашествие, докато кампаниите на изток са завоевателни и имат за цел да отвоюват загубените след битката при Манцикерт византийски земи.

¹⁰ **Diel, Ch.** *Bizans imparatorlugunun tarihi*. Istanbul, 2017, 108.

¹¹ **Norwich, J.** *Op. cit.*, 83.

¹² **Ongul, A.** *Selcuklular tarihi*, cilt 2: Anadolu selcuklulari ve bejlikleri. Istanbul, 2014, 45.

¹³ **Ioannes Kinnamos**. *Joannes Kinnamos' un Historia'si* (1118–1176), cev. I. Demirkent, TTK, Ankara, 2001, 6; **Niketas Khoniates**, *Op. cit.*, 8. Виж още: **Ayonu, Y.** *Selcuklular ve Bizans*. Ankara, 2014, 114; **Turan, O.** *Selcuklular zamaninda Turkiye Tarihi*. Istanbul, 1984, 187; **Norwich, J.** *Op. cit.*, pp. 83–84.

¹⁴ **Ayonu, Y.** *Op. cit.*, p. 114.

¹⁵ Причина за това е липсата на точни данни в изворите: нито Хониат, нито Кинам, а още по-малко Михаил Сирийски дават някаква по-конкретна информация за годината на организиране на кампанията. Норуич предполага, че тя е осъществена още същата година. Други като Айону и Онгул отнасят събитието към следващата 1120 г. – Вж. **Norwich, J.** *Op. cit.*, 83–84; **Ayonu, Y.** *Op. cit.*, 114; **Ongul, A.** *Selcuklular tarihi*, cilt 2, 46.

¹⁶ **Niketas Khoniates**. *Op. cit.*, 8; **Никита Хониат**. Цит. съч. Том 1.

¹⁷ **Niketas Khoniates**. *Op. cit.*, 7–8; **Никита Хониат**. Цит. съч. Том 1. Виж още: **Ayonu, Y.** *Op. cit.*, 114.

¹⁸ **Niketas Khoniates**. *Op. cit.*, 8; **Никита Хониат**. Цит. съч. Том 1.

- ¹⁹ **Ayonu, Y.** Op. cit., 115; **Norwich, J.** Op. cit., 83.
- ²⁰ **Ioannes Kinnamos.** Op. cit., 6.
- ²¹ **Niketas Khoniates.** Op. cit., 8; **Никита Хониат.** Цит. съч. Том 1. Виж още: **Ayonu, Y.** Op. cit., 116; **Norwich, J.** Op. cit.; **Runciman, St.** A History of the Crusades. Vol. II. The Kingdom of Jerusalem. Folio Society, 1994, p. 169.
- ²² **Ongul, A.** Selcuklular tarihi, cilt 2, 46; **Turan, O.** Op. cit., 187.
- ²³ Конкретният повод за непокорството на Мелик Арап е участието на султана в обсадата на Мелитене на страната на данишмендския емир. Градът е в пределите на селджукския султанат от 1005 г., завладян от Кълъдж Арслан. По времето на споменатите събития е управляван от друг син на покойния султан – Тугрул арслан, и майка му Айше Хатун. За Мелик Арап действията на Месуд I са предателство към собствената им държава и делото на баща им. – Вж.: **Suryani Mihail.** Suryani patrik Mihailin vekainamesi, II kesim (1046–1195), cev. Hrant D. Andreasyan. Istanbul, 1944, 87; **Urfali Mateus.** Vekayi-namesi (952–1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136–1162), cev. H. D. Andreyasyan. Ankara, 2000, CCXLVI, 282. Виж още и **Ongul, A.** Selcuklular tarihi, cilt 2, 47.
- ²⁴ **Suryani Mihail.** Op. cit., 87.
- ²⁵ **Suryani Mihail.** Op. cit., 87; **Abu'l Farac Tarihi,** Cilt 2, cev. O. R. Dogrul, TTKB. Ankara, 1950, 360. Виж още: **Ayonu, Y.** Op. cit., 117; **Turan, O.** Op. cit., 195–196.
- ²⁶ **Cahen, Cl.** Osmanlilardan once Turkiye, cev., E. Uyepazarci, Istanbul, 2012, 25.
- ²⁷ **Suryani Mihail.** Op. cit., 88; **Abu'l Farac Tarihi,** Op. cit., 361.
- ²⁸ **Tarih-i Al- i Selcuk.** (Anonim selcukname), H. I. Gok, F. Coskuner. Ankara, 2014, 36.
- ²⁹ **Norwich, J.** Op. cit., 87.
- ³⁰ **Ioannes Kinnamos.** Op. cit., 11–12.
- ³¹ **Niketas Khoniates.** Op. cit., 12; **Никита Хониат.** Цит. съч. Том 1.
- ³² **Niketas Khoniates.** Op. cit., 12; **Никита Хониат.** Цит. съч. Том 1.
- ³³ **Suryani Mihail.** Op. cit., 96. Виж още: **Norwich, J.** Op. cit., 87; **Ayonu, Y.** Op. cit., 119.
- ³⁴ **Abu'l Farac Tarihi,** Op. cit., 363; **Suryani Mihail.** Op. cit., 96.
- ³⁵ **Suryani Mihail.** Op. cit., 98. Виж още: **Turan, O.** Op. cit., 198.
- ³⁶ **Ongul, A.** Selcuklular tarihi, cilt 1: Buyuk Selcuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selcuklulari. Istanbul, 2014, 52.
- ³⁷ **Ongul, A.** Selcuklular tarihi, cilt 2, 47.
- ³⁸ **Ayonu, Y.** Op. cit., 82–83.
- ³⁹ **Joannes Kinnamos.** Op. cit., 13. Тук вероятно си казва думата и личната харизма на императора, който не случайно е наричан хубавия, добрия Йоан.
- ⁴⁰ **Abu'l Farac Tarihi,** Op. cit., 367. Тази титла е еквивалентна на крал в латинския Запад и отразява нарасналата мощ на бейлика.
- ⁴¹ **Niketas Khoniates.** Op. cit., 13; **Никита Хониат.** Цит. съч. Том 1; **Ioannes Kinnamos.** Op. cit., 12–13.
- ⁴² **Joannes Kinnamos.** Op. cit., 13.
- ⁴³ **Abu'l Farac Tarihi,** Op. cit., 365.
- ⁴⁴ **Niketas Khoniates.** Op. cit., 13–14; **Никита Хониат.** Цит. съч. Том 1; **Joannes Kinnamos.** Op. cit., 12–13.
- ⁴⁵ **Василийев, А.** История византийской империи. Том 2: От Крестовых походов до падения Константинополя. <www.azbuka.ru>

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Василиев, А. История византийской империи. Том 2: От Крестовых походов до падения Константинополя. Санкт-Петербург: Алетея, 1998. – <www.azbuka.ru> [Vasiliyev, A. Istoriya vizantiyskoy imperii. Tom 2: Ot Krestovayh pohodov do padeniya Konstantinopolya. Sankt-Peterburg: Aleteya, 1998].

Левченко, М. История Византии. Москва – Ленинград, 1940 [Levchenko, M., Istoriya Vizantii, Moskva 1994].

Мутафчиев, П. Лекции по история на Византия. Издател: ИК „Дамян Яков“, 2014 [Mutafchiev, P. Lektsii po istoriya na Vizantiya. Izdatel: IK „Damyan Yakov“, 2014].

Никита Хониат. История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина. Т. I. Пер. В. И. Долоцкий. СПб.: Григорий Трусков, 1860. – <Royallib.ru> [Nikita Honiat. Istoriya, nachinayushtayasya s tsarstvovaniya Ioanna Komnina. T. I. Per. V. I. Dolotskiy. SPb.: Grigoriy Trusov, 1860].

Острогорски, Г. История на Византийската държава. София: Прозорец, 2013 [Ostrogorski, G. Istoriya na Vizantiyskata darzhava. Sofiya: Prozorets, 2013].

Тъпкова-Займова, В., Д. Димитров, Пл. Павлов. Византия и византийският свят, София: ИК „Просвета“, 2011 [Tapkova-Zaimova, V., D. Dimitrov, Pl. Pavlov. Vizantiya i vizantiyskiyat svyat, Sofiya: IK „Prosveta“, 2011].

Успенский, Ф. И. История крестовых походов. Санкт-Петербург: тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1901. – Православие и современность. Электронная библиотека © HTOS [Uspenskiy, F. I. Istoriya krestovayh pohodov. Sankt-Peterburg: tip. AO Brokgauz-Efron, 1901. – Pravoslavie i sovremennosty. Elektronnaya biblioteka © HTOS].

Abu'l Farac Tarihi. Cilt 2, cev. O. R. Dogrul, TTKB Ankara, 1950.

Ayonu, Y. Selcuklular ve Bizans. Ankara, 2014.

Baykara, T. Turkiye Selcuklulari devrinde konya. Ankara, 1985.

Cahen, Cl. Osmanlilardan once Turkiye, cev., E. Uyepazarci. Istanbul, 2012.

Demirkent, I. Sultan I Kilis Arslan. Ankara, 1985.

Diel, Ch. Bizans imparatorlugunun tarihi. Istanbul, 2017.

Ibn Bibi. El evamiru'l-Ala'iyе Fi'l-umuri'l-Ala'iyе (Selcuk name) I, cev. M. Ozturk. Ankara, 1996.

Ioannes Kinnamos. Joannes Kinnamos'un Historia'si (1118–1176), cev. I. Demirkent, TTK, Ankara, 2001.

Kafesoglu, I. Sultan Melik sah devrinde Buyuk selcuklu imparatorlugu. Istanbul, 1953.

Kesik, M. Danismendli beyligi-Bizans (Dogu Roma) imparatorlugu iliskileri (1071–1178), JOS, XXXIV, Istanbul, 2009.

Mercil, E. Bizans'ta Selcuklu Hanedan Mensuplari, TTKBE, Ankara, 1994.

Niketas Khoniates. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), cev. Fikret Isiltan. Ankara, 1995.

Norwich, J. Bizans gerileme ve cokus donemi (1082–1453), cev. S. Riegel. Istanbul, 2013.

Ongul, A. Selcuklular tarihi, cilt 1: Buyuk Selcuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selcuklulari. Istanbul, 2014.

Ongul, A. Selcuklular tarihi, cilt 2: Anadolu selcuklulari ve bejlikleri. Istanbul, 2014.

Ozaydin, A. Danismendliler, DGBIT, C 8, Istanbul, 1992, 121–140.

Runciman, St. A History of the Crusades. Vol I: The First Crusade and the Foundations of the Kingdom of Jerusalem. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Runciman, St. A History of the Crusades. Vol. II: The Kingdom of Jerusalem and the Frankish East, 1100–1187. Penguin Books, 2016.

Sevim, A. Suriye – Filistin Selcuklu devleti tarihi. Ankara, 1989.

Sevim, A., E. Mercil. Selcuklu devletleri Tarihi. Ankara, 1995.

Suryani Mihail. Suryani patrik Mihailin vekainamesi, II kesim (1046–1195), cev. Hrant D. Andreasyan. Istanbul, 1944.

Tarih-i Al- i Selcuk. (Anonim selcukname), H. I. Gok, F. Coskuner, Ankara, 2014.

Turan, O. Selcuklular zamaninda Turkiye Tarihi. Istanbul, 1984.

Uremis, A. Tukiye selcuklularin dogi politikas. Ankara, 2005.

Urfali Mateus. Vekayi-namesi (952–1136) ve Papaz Grigor’un zeyli (1136–1162), cev., H. D. Andreyasyan. Ankara, 2000.

СЪКРАЩЕНИЯ / ABBREVIATIONS

TTK – Turkiye tarihi kurumu

TTKBE – Turk tarihi kurumu Basim Evi

KSY – Kultur Sanat Yayıncılık

HTOS – Holy Trinity Orthodox School

DGBIT – Dogustan gunumuze buyuk islya, tarhi